

महाराष्ट्र शासन
उद्योग, ऊर्जा व कामगार विभाग
शासन निर्णय क्रमांक:- केव्हीबी-२०१७/प्र.क्र.१६/उद्योग-६
मंत्रालय, मुंबई-४०० ०३२.
दिनांक :- १८ जुन, २०१९

प्रस्तावना:-

महाराष्ट्र राज्यात सुमारे ७० टक्के लोकसंख्या शेती व्यवसायावर उपजीविका करत आहे. त्यामुळे शेती व्यवसाय अधिक फायदेशीर होणेसाठी शासन विविध योजना राबवित आहे. मधमाशांमुळे शेती उत्पन्नात भरघोस वाढ होत असल्याने मध उद्योगाला अधिक चालना देणे आवश्यक आहे. मध उद्योग हा केवळ शेतीपुरक व्यवसाय व जोडधंदा म्हणून न करता एक मुख्य उद्योग म्हणून केल्यास त्यातून ग्रामीण रोजगार निर्मितीला चालना मिळेल. मधमाशांच्या मधपेट्या शेती पिके व फळबागायतींच्या ठिकाणी व तसेच जंगलात ठेवल्यास मधमाशाद्वारे पर-परागीभवन होऊन पिकांच्या उत्पादनात पिकांच्या प्रकारानुसार ५ ते ४५ टक्के उत्पन्नात वाढ होण्याची शक्यता आहे. ही वाढ मधमाशांनी उत्पादीत केलेल्या मधाच्या व मेणाच्या किंमतीच्या १० ते १५ टक्के अधिक आहे.

मधमाशा पालन हा एक वैशिष्ट्यपूर्ण बहुउद्देशीय उद्योग आहे. मध संकलन, पराग संकलन, मधमाशांच्या वसाहतींची संख्या वाढविणे, या उद्योगातील उप उत्पादनांचे संकलन करणे, तसेच मराठवाडा विभागात तेलबियांच्या पीकांचे असणारे अधिक व पश्चिम घाट क्षेत्रात व तसेच विदर्भातील जिल्ह्यांत असणारे वनक्षेत्र, कोकण विभागातील जंगल व फळबागांचे क्षेत्र अशी वैविध्यपूर्ण निसर्ग संपदा असल्याने राज्यात मध उद्योगाच्या विकासाला मोठा वाव आहे. त्यादृष्टीने मधमाशा पालन उद्योग हा सदर उद्दिष्टांशी सुसंगत असा उद्योग असल्याने मधमाशा पालन उपक्रमास उद्योग म्हणून चालना देण्यासाठी राज्यात सर्व जिल्ह्यांत सदर योजना राबविण्याची बाब शासनाच्या विचाराधिन होती.

शासन निर्णय:-

वरील सर्व बाबींचा विचार करून मध केंद्र योजना (मधमाशा पालन) संपूर्ण राज्यात राबविण्यास या शासन निर्णयाद्वारे मान्यता देण्यात येत आहे.

योजनेचा उद्देश:-

राज्यातील सर्व घटकातील लाभार्थींना मधमाशा पालन व्यवसायातून उत्पन्न वाढीसाठी मदत करून त्यांचे जीवनमान उंचावणे आणि मध उद्योगाचा विकास करणे यासाठी पायाभूत सुविधा निर्मिती करणे, त्यांचा दर्जा वाढविणे इ. बाबींची आवश्यकता लक्षात घेऊन राज्यातील मध उद्योगाच्या विकासासाठी असणारे पोषक वातावरण लक्षात घेता व्यावसायिक तत्वावर मध उद्योगाचा व्यवसाय करणारे मधपाळ निर्माण करणे हे या योजनेचे मुख्य उद्दिष्ट आहे.

यंत्रणा:-

राज्यात विविध कार्यक्रमांतर्गत मधमाशापालन योजना महाराष्ट्र राज्य खादी व ग्रामोद्योग मंडळमार्फत राबविण्यात येत असून यासाठी महाबळेश्वर येथे मध संचालनालय कार्यरत आहे. या संचालनालयामार्फत लाभार्थींना प्रशिक्षण देणे, मधमाशा वसाहतींसह मधपेट्या तसेच अन्य साहित्याचे वाटप करणे, मध संकलन करून त्यावर प्रक्रिया करून विक्री करणे, ग्रामोद्योगी उत्पादनाची विक्री करणे इ. कामे करण्यात येत आहेत. तसेच जिल्हास्तरावर मंडळाची जिल्हा कार्यालये असून प्रस्तुत योजना महाराष्ट्र राज्य खादी व ग्रामोद्योग मंडळ यांच्याकडून राबविण्यात येणार आहे.

योजनेचे प्रमुख घटक :-

(अ) केंद्रचालक प्रगतीशील मधपाळ:-

मधमाशापालन योजना प्रभावीपणे राबविण्यासाठी राज्यात मोठ्या प्रमाणावर मधमाशांच्या वसाहतींची निर्मिती करणे. मधमाशा पालन व्यवसाय करणाऱ्या लाभार्थ्यांना प्रशिक्षण देणे, मार्गदर्शन करणे, उत्पादीत मध गोळा करणे इ.कामे केंद्रचालक मधपाळ हे करतील.

केंद्रचालक मधपाळ यांची कामे खालीलप्रमाणे असतील:-

- १) प्रजननाव्दारे पुरेशा वसाहती निर्माण करणे.
- २) मधमाशा पालन व्यवसाय करू इच्छिणाऱ्या लाभार्थ्यांना प्रशिक्षण देणे.
- ३) प्रशिक्षित लाभार्थ्यांना मधमाशांच्या वसाहती मंडळाने ठरविलेल्या किंमतीस उपलब्ध करून देणे.
- ४) लाभार्थ्यांनी व्यवसाय सुरु केल्यानंतर त्यांना या केंद्रामार्फत वेळोवेळी मार्गदर्शन व सहाय्य करणे.
- ५) या वसाहतीमधून उत्पादीत झालेल्या मधाचे संकलन करणे.

केंद्रचालक मधपाळ व संस्थांची निवड याबाबतची कार्यपद्धती :-

मधमाशा वसाहतीचे प्रजनन व पालन करणारे उद्योजक व केंद्रचालक मधपाळ तयार करण्यासाठी सर्वसाधारण उद्योजक/संस्था यांचेकडून खादी व ग्रामोद्योग मंडळ यांच्याकडून जाहिरातीव्दारे अर्ज मागविण्यात यावेत.

कृषि व फलोत्पादन विभाग, वन विभाग तसेच ग्रामसेवक, विविध कार्यकारी सहकारी ग्रामोद्योग संस्था यांच्यामार्फत व मंडळाचे तांत्रिक कर्मचाऱ्यांमार्फत व्यक्तीगत संपर्काव्दारे या योजनेची प्रचार व प्रसिध्दी करण्यात यावी व जास्तीत जास्त लाभार्थींचा सहभाग या योजनेत घेण्यात यावा.

वैयक्तिक केंद्रचालकासाठी पात्रतेच्या अटी खालीलप्रमाणे आहेत:-

- १) किमान दहावी पास.
- २) २१ वर्षांपेक्षा जास्त वय.
- ३) अशा व्यक्तीच्या नावे अथवा त्या व्यक्तीच्या कुटुंबातील कोणत्याही व्यक्तीच्या नावे किमान एक एकर शेतजमीन किंवा भाडेतत्वावर घेतलेली शेत जमीन.
- ४) लाभार्थीकडे मधमाशापालन, प्रजनन व मध उत्पादना बाबतीत लोकांना प्रशिक्षण देण्याची क्षमता व सुविधा.

संस्था पात्रतेच्या अटी खालीलप्रमाणे असतील :-

- १) नोंदणीकृत संस्था असावी.
- २) संस्थेच्या नावे मालकीची किंवा दहा वर्षांसाठी भाड्याने घेतलेली कमीत कमी १ एकर शेत जमीन.
- ३) प्रशिक्षण केंद्र चालविण्यासाठी संस्थेच्या नावे अथवा भाड्याने घेतलेली किमान १,००० चौ.फूट क्षेत्राची सुयोग्य इमारत.
- ४) संस्थेकडे मधमाशापालन, प्रजनन व मध उत्पादन बाबतीत प्रशिक्षण देण्याची क्षमता असलेले सेवक असावेत.(लाभार्थी मध उद्योग करणा-या परिसरात मधमाशांना उपयुक्त फुलोरा असणाऱ्या वनस्पती, शेती पिके फळझाडे असणाऱ्या परिसरातील लाभार्थींची निवड करावी.)

केंद्रचालक मधपाळ/संस्था ही मंडळ व मधपाळ शेतकरी यांच्यामधील दुवा म्हणून काम पहाणार आहे. यामध्ये मधपाळांकडून माहिती गोळा करणे, त्यांच्या अडीअडचणी समजून घेऊन त्यांना मार्गदर्शन करणे, इत्यादि कामांचा समावेश असेल.

मधमाशा पालन व्यवसाय करणाऱ्या मधपाळांना त्यांचा व्यवसाय यशस्वी करण्यासाठी सतत मार्गदर्शन करणे आवश्यक असल्याने केंद्रचालकांकडून या मधपाळांना तांत्रिक मार्गदर्शन देण्यात यावे. मध निष्कासन, मधाची साठवणूक व निगा, मधमाशांची संख्या वाढविणे, वसाहतीचे स्थलांतर करणे इ.बाबींवरील मार्गदर्शन केंद्रचालकांनी करावे.

(ब) मधपाळ लाभार्थीच्या निवडीसाठी अटी व निकष खालीलप्रमाणे आहेत:-

वैयक्तिक मधपाळ पात्रतेच्या अटी खालीलप्रमाणे आहेत:-

- १) अर्जदार साक्षर असावा.
- २) स्वतःची शेती असल्यास प्राधान्य.
- ३) १८ वर्षांपेक्षा जास्त वय.
- ४) अर्जदाराने मंडळाचे मान्यता प्राप्त प्रशिक्षण केंद्रात १० दिवसांचे प्रशिक्षण घेणे अनिवार्य राहिल.

(क) निवडलेल्या व्यक्तिस/संस्थेच्या कर्मचाऱ्यास प्रशिक्षण:-

१. प्रगतीशील मधपाळ प्रशिक्षण:-

केंद्रचालक मधपाळ किंवा संस्थेच्या सभासदास/कर्मचाऱ्यास मध संचालनालय, महाबळेश्वर येथे २० दिवसांचे निवासी प्रशिक्षण देण्यात येईल.

२. मधपाळ प्रशिक्षण :- (Beekeepers training)

मधपाळास मध संचालनालयामार्फत किंवा संचालनालय ठरवेल त्या संस्था/व्यक्तिमार्फत १० दिवसांचे निवासी प्रशिक्षण देण्यात येईल.

३. मधमाशा पालन व्यवसाय छंद प्रशिक्षण देण्याबाबत :-

शेतकरी, शाळा कॉलेजचे विद्यार्थी, जेष्ठ नागरीक, शासकीय सेवेतील अधिकारी/कर्मचारी हे मधमाशा पालन एक छंद म्हणून अथवा आवड म्हणून सुरु करण्यासाठी प्रशिक्षण मिळण्याविषयी मागणी करतात. त्यांना या योजनेअंतर्गत ५ दिवस मुदतीचे छंद प्रशिक्षण देण्यात येणार आहे.

पात्र लाभार्थीची निवड करण्यासाठी खालीलप्रमाणे जिल्हास्तरीय समिती गठीत करण्यात येईल:-

जिल्हाधिकारी	-	अध्यक्ष
उप वन संरक्षक (वन विभाग)	-	सदस्य
जिल्हा अधिक्षक, कृषी अधिकारी	-	सदस्य
महाव्यवस्थापक, जिल्हा उत्पादन केंद्र	-	सदस्य
जिल्हा ग्रामोद्योग अधिकारी	-	सदस्य सचिव

या योजनेच्या प्रसिध्दीसाठी जनजागृती शिबीर (मेळावे) आयोजनाबाबत :-

मधमाशा पालन उद्योगाच्या प्रचार व प्रसिध्दी होण्यासाठी तालुका स्तरावर अथवा गावांचा समुह करुन मध्यवर्ती ठिकाणी जनजागृती शिबीर (मेळावे) आयोजित करण्यात यावेत. प्रत्येक जिल्ह्यात ५ ते ७ मेळावे आयोजित करण्यात यावेत, मेळावा १ दिवसाचा असेल. एका मेळाव्यात सर्वसाधारणपणे ५० शेतकरी, मधपाळ हजर असावेत.

लाभार्थीना अर्थसहाय्य व अनुदानाचे वाटप करण्याची कार्यपद्धती:-

मध योजने अंतर्गत मंडळाकडून देण्यात येणारे पूर्ण अर्थसहाय्य हे साहित्य स्वरूपात देण्यात यावे. मध उद्योगासाठी लागणारी मधपेट्या, मधयंत्रे व इतर आवश्यक असणारे साहित्य लाभार्थीस पुरविण्यात यावे. या साहित्याच्या किंमतीच्या ५० टक्के रक्कम ही अनुदान स्वरूपात व ५० टक्के रक्कम ही लाभार्थीचा हिस्सा म्हणून कर्जाच्या स्वरूपात देण्यात यावी. कर्जाची रक्कम ही मुद्रा योजना अथवा वित्तीय संस्थाकडून लाभार्थीस उपलब्ध करून घेता येईल. अथवा रोखीने स्वगुंतवणूक म्हणून भरता येईल. मंडळामार्फत ज्या लाभार्थ्यांना मध उद्योगाचे प्रशिक्षण प्रमाणपत्र देण्यात आलेले आहे ते वित्तीय संस्थाकडून कर्ज घेवू शकतील.

साहित्य पुरवठा :-

या योजनेत देण्यात येणारे पूर्ण अर्थसहाय्य साहित्य स्वरूपात असेल. मंडळाची डब्ल्यू-३ एमआयडीसी, गोकुळ शिरगांव, जिल्हा कोल्हापूर येथे सुतारी लोहारी कार्यशाळा कार्यान्वीत आहे. या कार्यशाळेत आयएसआय मानकानुसार मधपेट्या, मधयंत्रे व इतर उपकरणे तयार करण्यात येतात. या कार्यशाळेकडून लाभार्थ्यांना साहित्याचा पुरवठा करण्यात येणार आहे.

या योजनेतर्गत ज्यांना छंद प्रशिक्षण दिलेले आहे अशा लाभार्थींच्या प्रशिक्षणावरील खर्च या योजनेअंतर्गत भागविण्यात यावा. प्रशिक्षण नोंदणी शुल्क प्रती लाभार्थी रु.२५/- त्यांच्याकडून घेण्यात यावी. तथापी अशा लाभार्थींनी छंद म्हणून मधमाशा पाळण्यासाठी लागणारे सर्व साहित्य स्वगुंतवणूक करून मंडळाच्या सुतारी लोहारी कार्यशाळा गोकुळ शिरगांव जि. कोल्हापूर यांच्याकडून खरेदी करायच्या आहेत.

लाभार्थीस मध उद्योग साहित्य पुरवठा करण्याची कार्यपद्धती:-

महाराष्ट्र राज्य खादी व ग्रामोद्योग मंडळाने पश्चिम घाट विकास योजनेअंतर्गत गोकुळ शिरगांव, एम.आय.डी.सी.जिल्हा-कोल्हापूर येथे सुतारी लोहारी कार्यशाळा ही मध उद्योगाचे साहित्य मधपेट्या, मधयंत्रे, लोखंडी स्टॅन्ड व इतर साहित्य तयार करणेसाठी स्थापन करण्यात आलेली आहे. त्याठिकाणी साहित्य तयार करून लाभार्थीस पुरवठा करण्यात यावा.

मध खरेदीचे धोरण :-

मधाचे व मेणाचे खरेदी दर व विक्री दर निश्चित करणे, मधप्रक्रिया दर निश्चित करणे व इतर अनुषंगिक बाबींसाठी महाराष्ट्र राज्य खादी व ग्रामोद्योग मंडळामार्फत नेमलेल्या खालील समितीने दरनिश्चिती करावी.

१) मुख्य कार्यकारी अधिकारी	-	समिती अध्यक्ष
२) अर्थ सल्लागार व मुख्य लेखा अधिकारी	-	सदस्य
३) उप मुख्य कार्यकारी अधिकारी (मध)	-	सदस्य
४) संचालक, मध, महाबळेश्वर	-	सदस्य सचिव

खादी व ग्रामोद्योग मंडळाकडे नोंदणीकृत करण्यात आलेल्या मधपाळांना त्यांना योजनेतर्गत वाटप केलेल्या मधपेट्यांच्या प्रमाणात मधाची खरेदी मंडळामार्फत करण्यात यावी. लाभार्थींनी त्यांच्या मधपेट्यातील मध मंडळ कर्मचाऱ्यांसमोर निष्कासन करून मंडळाच्या आवश्यकते नुसार मधाची खरेदी करण्यात यावी.

लाभार्थींनी उत्पादीत केलेला मध, मंडळाने ठरवून दिलेल्या किंमतीनुसार हमी भावाने मध संचानालयामार्फत खरेदी करण्यात यावा. तथापी ज्या लाभार्थ्यांना त्यांच्या उत्पादीत मध बाहेर विकायचा असेल त्यांना त्यांचा मध बाहेर विकण्याची मुभा राहिल.

इमारत दुरुस्ती व देखभाल :-

एकात्मिक मधमाशा पालन प्रजनन व मध उत्पादन (पश्चिम घाट विकास कार्यक्रम) योजनेंतर्गत महाराष्ट्र शासन नियोजन विभागाकडून मंडळास प्राप्त झालेल्या अनुदानातून महाबळेश्वर येथे मंडळाच्या मालकीच्या जागेत मधमाशा पालन विषयातील वेगवेगळ्या मुदतीचे प्रशिक्षण कार्यक्रम हाती घेण्यात यावे. पावसाळा वगळता उर्वरीत ८ महिन्यांमध्ये प्रशिक्षण कार्यक्रम आयोजित करण्यात यावेत.

योजना अंमलबजावणीसाठी आवश्यक मनुष्यबळ :-

सद्या मध उद्योगांतर्गत ३४ पदे कार्यरत असून योजनेची अंमलबजावणी मंडळास संपूर्ण राज्यात करावयाची असल्याने सेवानिवृत्त अधिकारी/कर्मचारी यांच्या सेवा उपयोगात आणता येतील. या बाबीवरील खर्च या योजनेंतर्गत मिळणाऱ्या अनुदानातून भागविण्यात यावा.

मध केंद्र योजना (मधमाशा पालन) ही योजना संपूर्ण महाराष्ट्र राज्यात यशस्वीपणे राबविण्यासाठी सदर योजनेत किरकोळ बदल/उपाययोजना करणे यासाठी मुख्य कार्यकारी अधिकारी, महाराष्ट्र राज्य खादी व ग्रामोद्योग मंडळ, मुंबई यांना याद्वारे अधिकार देण्यात येत आहेत.

मधमाशा पालन योजनेवरील खर्च हा मागणी के-७, २८५१ ग्रामोद्योग व लघुउद्योग या लेखाशीर्षाखालील (२८५१ ५३२६) ३३-अर्थसहाय्य या अर्थसंकल्पीय लेखाशीर्षाखाली सन २०१९-२० करीता मंजूर करण्यात आलेल्या अनुदानातून भागविण्यात यावा.

सदर शासन निर्णय वित्त विभाग व नियोजन विभागाच्या सहमतीने निर्गमित करण्यात येत आहे.

सदर शासन निर्णय महाराष्ट्र शासनाच्या www.maharashtra.gov.in या संकेतस्थळावर उपलब्ध करण्यात आला असून त्याचा संगणक संकेतांक क्रमांक २०१९०६१८१७०२१६८९१० असा आहे. हा आदेश डिजिटल स्वाक्षरीने साक्षांकित करून काढण्यात येत आहे.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नावाने,

(राजीव आंबीकर)

कार्यासन अधिकारी

प्रति,

- १) मा. राज्यपालांचे प्रधान सचिव, राजभवन, मलबार हिल, मुंबई.
- २) मा. मुख्यमंत्री महोदयांचे अपर मुख्य सचिव, मुख्यमंत्री सचिवालय, मुंबई.
- ३) सर्व मा. मंत्री/राज्यमंत्री यांचे खाजगी सचिव, मंत्रालय, मुंबई.
- ४) मा. सभापती, महाराष्ट्र विधानपरिषद, महाराष्ट्र विधानमंडळ सचिवालय, विधानभवन, मुंबई.
- ५) मा. अध्यक्ष, महाराष्ट्र विधानसभा, महाराष्ट्र विधानमंडळ सचिवालय, विधानभवन, मुंबई.
- ६) मा. विरोधी पक्षनेता, महाराष्ट्र विधानपरिषद, महाराष्ट्र विधानमंडळ सचिवालय, विधानभवन, मुंबई.
- ७) मा. विरोधी पक्षनेता, महाराष्ट्र विधानसभा, महाराष्ट्र विधानमंडळ सचिवालय, विधानभवन, मुंबई.
- ८) मा. मुख्य सचिव, महाराष्ट्र शासन, मंत्रालय, मुंबई.
- ९) सर्व अपर मुख्य सचिव/प्रधान सचिव/सचिव, मंत्रालयीन विभाग, मंत्रालय, मुंबई.
- १०) विकास आयुक्त (उद्योग), उद्योग संचालनालय, नवीन प्रशासन भवन, मुंबई.

- ११) व्यवस्थापकीय संचालक, महाराष्ट्र लघुउद्योग विकास महामंडळ, मुंबई.
- १२) मुख्य कार्यकारी अधिकारी, महाराष्ट्र राज्य खादी व ग्रामोद्योग मंडळ, मुंबई.
- १३) लेखा अधिकारी, उद्योग संचालनालय, नवीन प्रशासन भवन , मुंबई.
- १४) निवडनस्ती (उद्योग-६).